

Fonetika és fonológia

Előadás

2015. október

Balogné Bérces Katalin
PPKE BTK, Budapest/Piliscsaba

1: Bevezetés:

Fonetika és fonológia

Fonetika és fonológia

- fonetika: a beszédhangok fizikai tulajdonságai
- fonológia: a beszédhangok viselkedése, rendszerbeli mintázata, funkciója
- amit a beszélő/hallgató **csinál** vs. **tud**
- (nem tudatos tudás, „mentális képesség”)

mint a numizmatika és a közgazdaságtan

Fonetika és fonológia

- ugyanazt a jelenséget a kétféle megközelítés különbözőképpen értékelheti, pl. magyar magánhangzók:
- fonetikailag: *a-á*, *e-é* nem rövid-hosszú pár, minőségbeli különbség is
- de:

Fonetika és fonológia

víz – vizez

ló – lovat

kő – követ

kút – kutat

tűz – tüzet

nyár – nyarat

tél – telet

fonológiai viselkedés: hosszú-rövid alternáció:
a-á, e-é egymás rövid-hosszú párjai

Plusz: morfológia (alaktan)

Vigyázat!

- Hang $\neq$ betű, kiejtés $\neq$ írás(kép)
- Zse**b**naptár $\neq$ zse**b**kendő
- **Egy** = me**ggy**
- **Máj** $\neq$ lo**pj**
- Kossuth = kosút

Vigyázat!

- Hang $\neq$ betű, kiejtés $\neq$ írás(kép)
- Zse**b**naptár $\neq$ zse**b**kendő
- **Egy** = me**ggy**
- Má**j** $\neq$ lop**j**
- Kossuth = kosút
- j = ly, v = w (vö. angol, német), x stb.

Fonetika

artikuláció

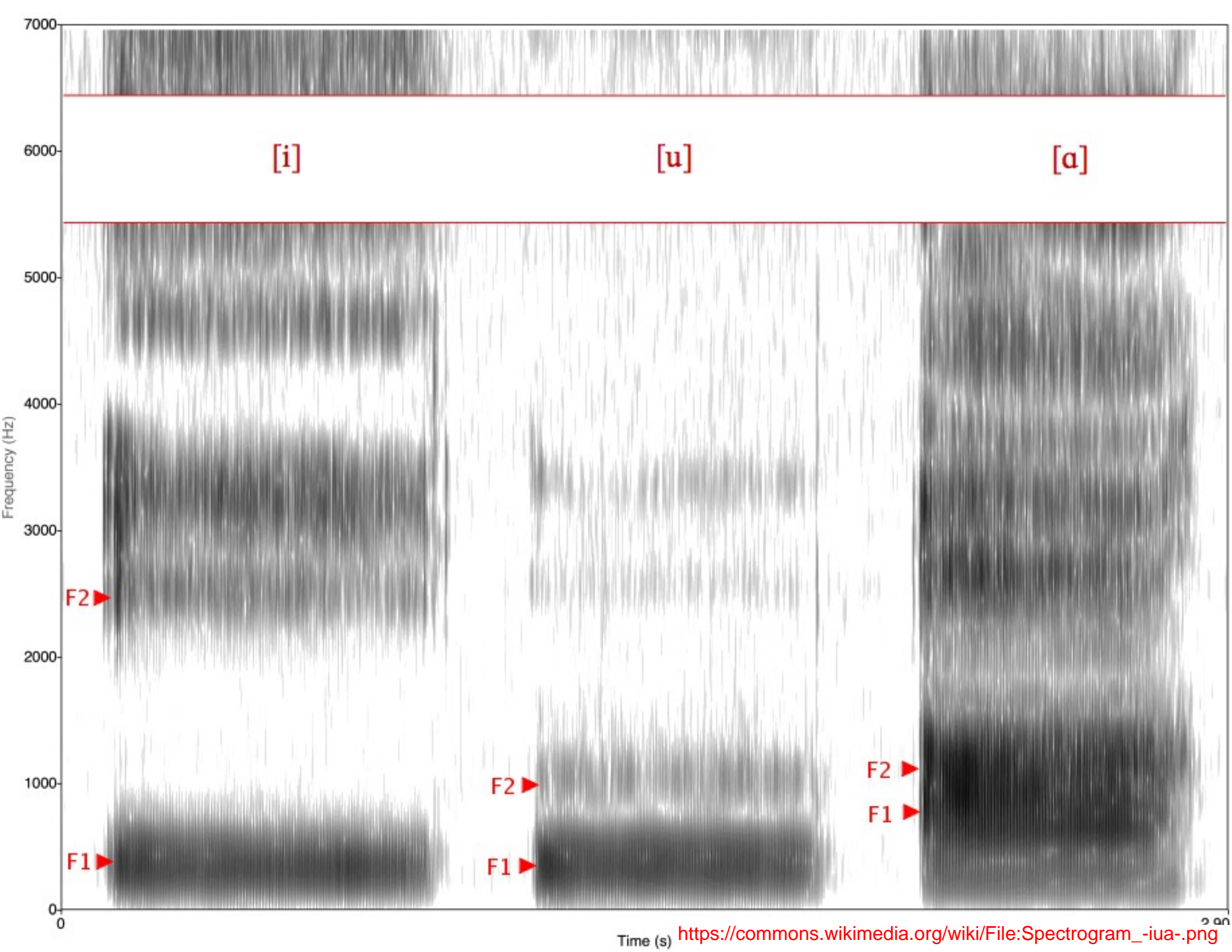
akusztikai

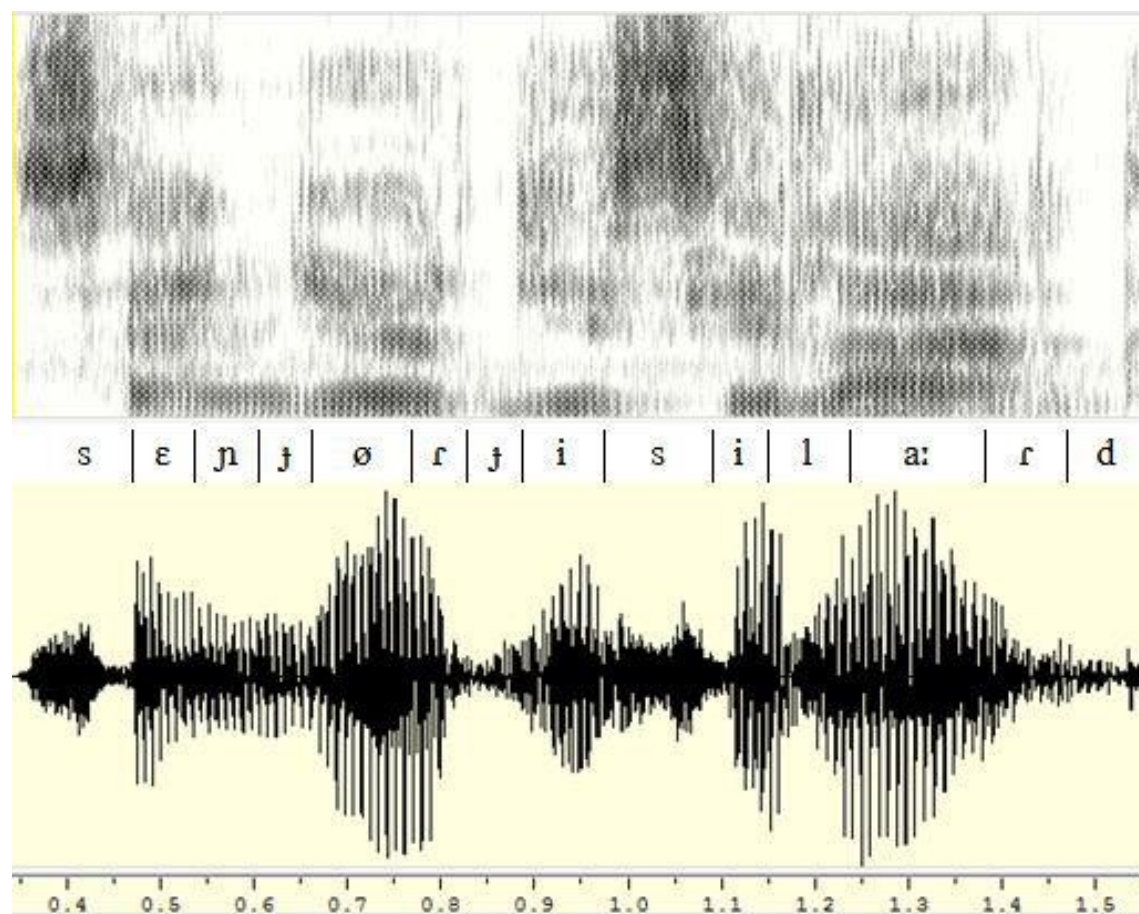
percepció

Artikuláció

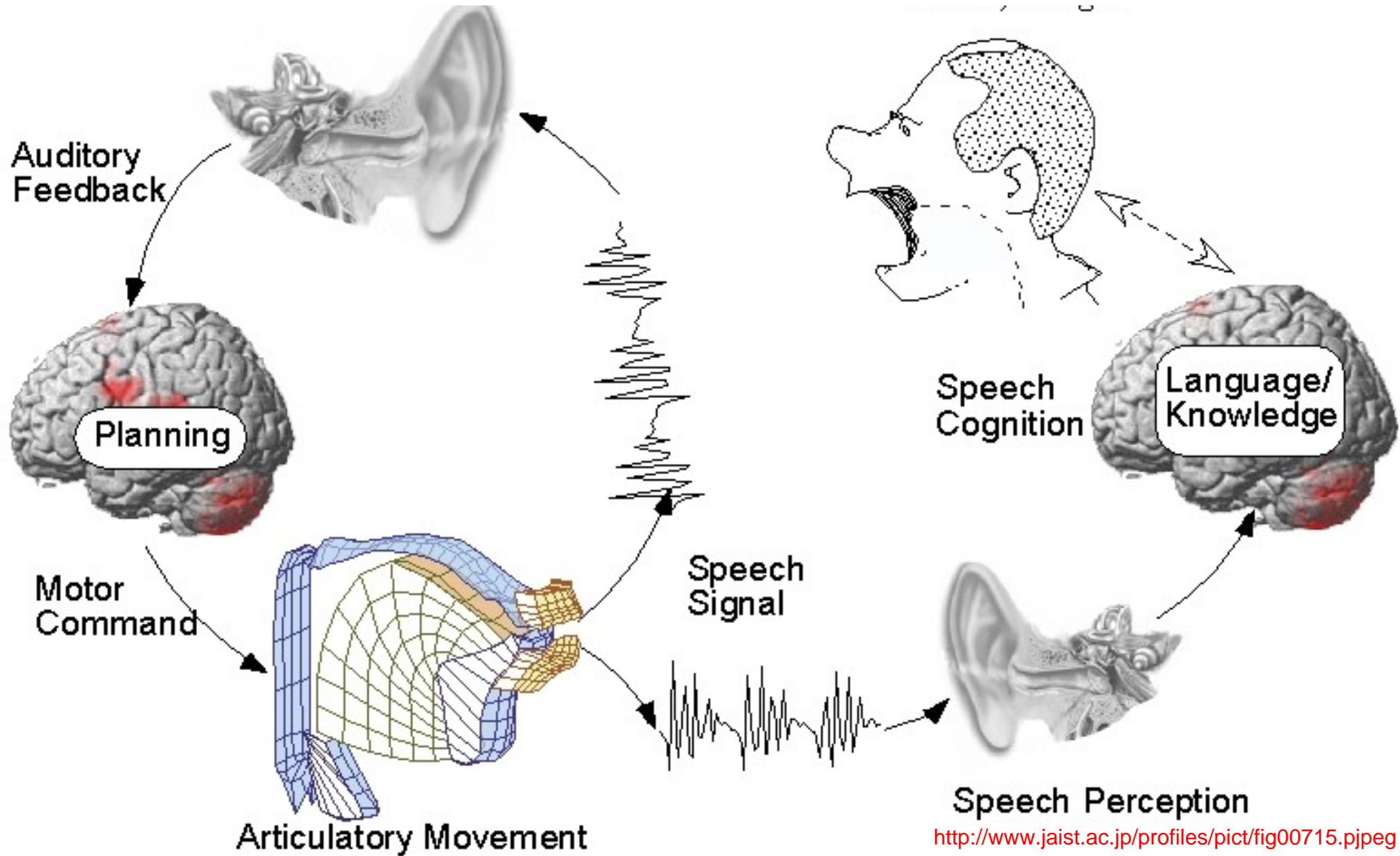
Akusztikai fonetika

Forrás: Szentgyörgyi Szilárd
<http://angolweb.uni-pannon.hu/index.php/hu/munkatarsak/szentgyoergyi-szilard>

Beszédprodukción és -észlelés

Fonológia

hangkészlet

hangsorok felépítése (fonotaktika)

folyamatok

Fonológia

hangkészlet

hangsorok felépítése (fonotaktika)

folyamatok

Hangkészlet

- Univerzális vs. nyelvspecifikus
- Jelöltség (gyakoriság, nyelvelsajátítás)
- Implikációk

Fonológia

hangkészlet

hangsorok felépítése (fonotaktika)

folyamatok

Fonotaktika

morfémaszerkezeti megszorítások

halandzsaszövegek: véletlenszerű

hiányok:

létező szavak $\neq$ lehetséges szavak!

nem létező szavak $\neq$ fonológiailag

rosszulformált szavak!

Fonotaktika

A GRUFFACSÓR

*Nézsorra járt, nyalkás brigyók
turboltak, purrtak a zepén,
nyamlongott mind a pirtyók,
bröftyent a mamsi plény.*

Fonológia

hangkészlet

hangsorok felépítése (fonotaktika)

folyamatok

Folyamatok, jelenségek

- Szinkrón (alternációk) vs. diakrón (hangváltozások)
- Alternációk:

1) Automatikus váltakozások

jön, máj ↔ lopj

van, nagy ↔ bank, kong

mésztlől ← méztlől és méztlől

mézből ← mézből és mézből

Folyamatok, jelenségek

- Szinkrón (alternációk) vs. diakrón (hangváltozások)
- Alternációk:
  - 1) Automatikus váltakozások
  - 2) Nyelvtanilag meghatározott váltakozások (= morfofonológiai váltakozások)

kutya ↔ *kutyát*, *kutyával*, *kutyák*... de: *kutyaként*, *kutyafejű*...

Folyamatok, jelenségek

- Szinkrón (alternációk) vs. diakrón (hangváltozások)
- A hangkörnyezet meghatározó szerepe: lineáris környezet (elsősorban hasonulások) vs. hierarchikus szerkezet (szótag, láb stb.) (gyengülési folyamatok)
- Szegmentális vs. szuprasegmentális (prozódiai)

A felszólító mondatok dallama:

Figyelj!

↔

Figyelj!

Fonológia

hangkészlet

hangsorok felépítése (fonotaktika)

folyamatok

Fonológia

hangkészlet

hangsorok felépítése (fonotaktika)

„statikus”

folyamatok

„dinamikus”

A fonológiai leírás két alapeleme:
ábrázolások és
„szabályok”

(N.B. regulatív vs. konstitutív
szabályok: KRESZ vs. futball/nyelv)

A fonológia alapjai

Fonémák és allofónok

- kontrasztív, megkülönböztető erővel bíró egységek: **fonémák**
- pl. hat ≠ hát, jó ≠ ló, kor ≠ kór stb. ⇒ a, á, j, l, o, ó stb. (minimálpárok)
- fonéma ≠ beszédhang: jön, máj, lopj ⇒ /j/ = [j] vs. [ç]
- a fonéma környezettől függő változatai, variánsai: **allofónok**

van

telefon

én

min

len

olyan

van kutyád?

telefonkagyló

én kérek!

min gondolkozol?

lengatya

olyan gebe

η

Nazális hasonulás

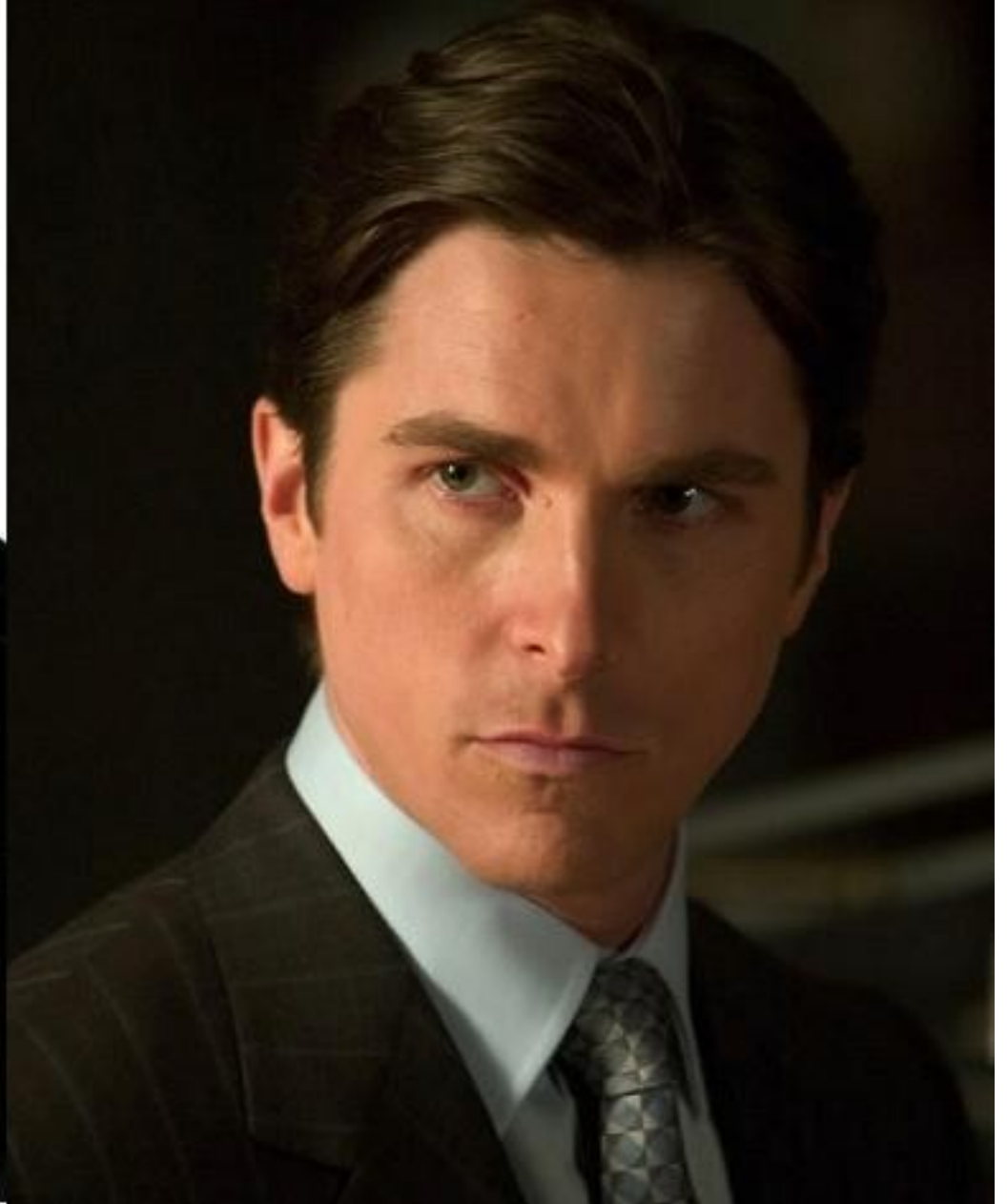
telefon

telefon telefonkagyló telefonbetyár ...

környezeteik kiegészítik egymást:

kiegészítő eloszlás
(komplementer disztribúció)

MEGJÓÓSOLHATÓ!

Nazális hasonulás

telefon

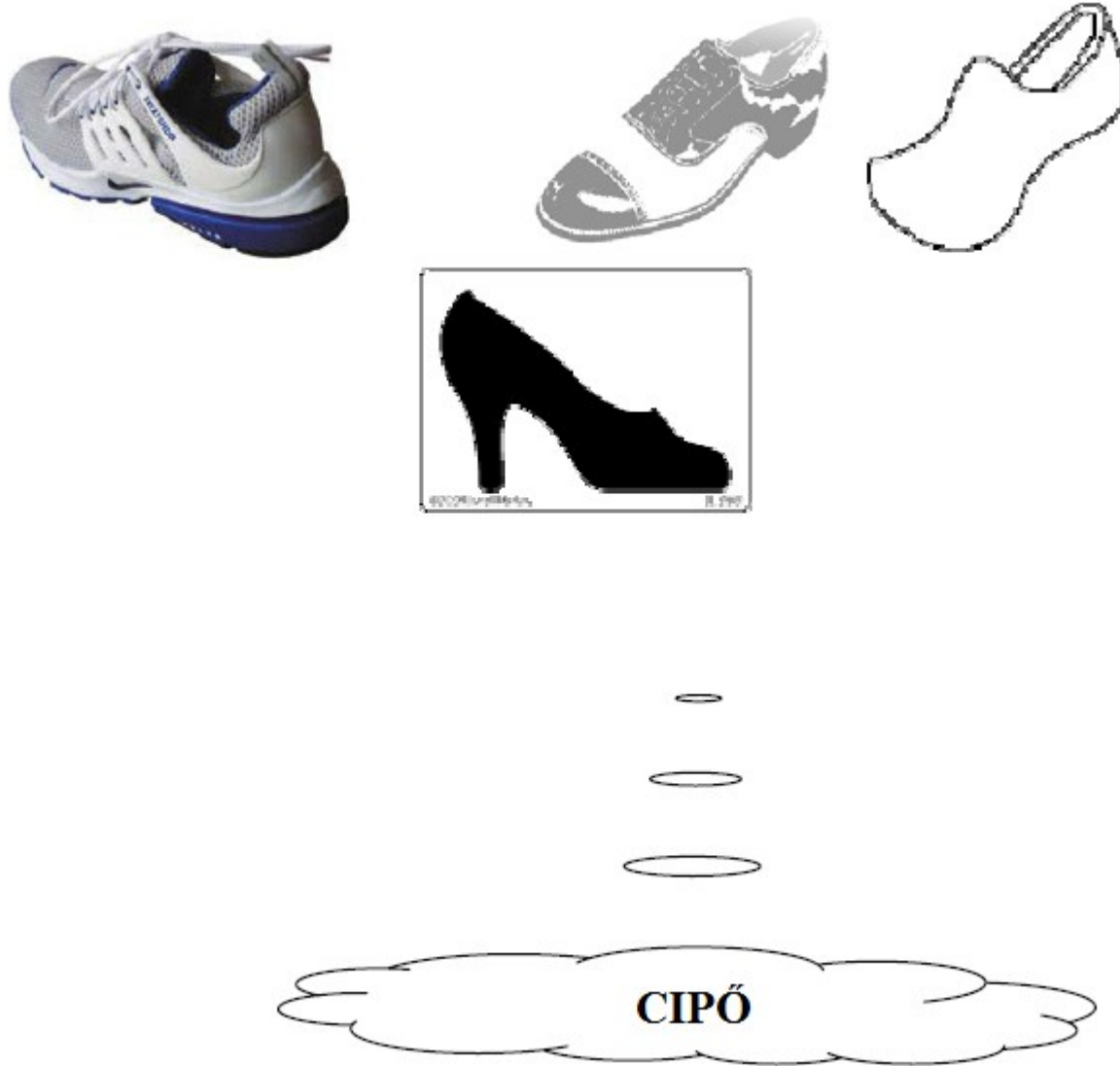
telefon telefonkagyló telefonbetyár ...

Nazális hasonulás

/fonéma/

[a l l o f ó n o k]

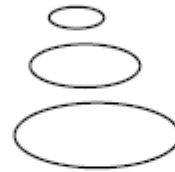
A fonéma–allofón viszony olyan, mint...

... vagy mint ...

a a A

A a A

**AZ ÁBÉCÉ
ELSŐ BETŰJE**

Ami az egyik nyelvben allofón...

(brit) angol:

win 'győzni'   wing 'szárny'   ham 'sonka'   hang 'akaszt'

kin 'rokon'   king 'király'   Ron   wrong 'rossz'

sin 'bűn'   sing 'énekel'   ban 'tilt'   bang 'bumm'

fan 'rajongó'   fang 'agyar'   brim 'karima'   bring 'hoz'

some 'néhány'   son 'fia'   sung 'énekel, ppt.'

hum 'dúdol'   Hun 'hun'   hung 'akaszt, ppt.'

Az ábrázolás szintjei

Vegyünk két jelenséget:

- nazális hasonulás (*lengatya*)
- zöngésségi hasonulás (*zsebkendő, megszökik*)

Az ábrázolás szintjei

- *hangszalag*

Az ábrázolás szintjei

- *hangszalag*
- (strukturalista) ábrázolási szintek:
  - morfofonémikus: //...ngs...//
  - fonémikus: /...nks.../
  - fonetikai: [...ŋks...]
- helyesírás?

Leképezés (deriváció)?

Generatív Grammatika:

- mögöttes (absztrakt) szerkezet vs. felszíni szerkezet:

...ngs... → ...nks... → ...ηks...

Leképezés (deriváció)?

$$A \rightarrow B / C \_ D$$

ahol C és D üres is lehet,

A – fókuszs,

B – a szerkezeti változás,

C_D – környezet,

CAD – a szabály szerkezeti leírása

Szabályrendezés

Vegyünk két jelenséget:

- h-törlés (*cseh*)
- v-hasonulás (*kézzel-lábbal*)

csehvel

Feladat: *különbség*

Következik:

- Fonetika
- Fonológia